

ВЛАДИМИР ЗЛАТАРСКИ

РАЙХЪТ И ЦАРСТВОТО

ГЕРМАНСКОТО ПРИСЪСТВИЕ В БЪЛГАРИЯ

(1933 – 1940 г.)

БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ

БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ

© доц. г-р Владимир Златарски, *автор*

© проф. г.и.н. Димитър Луджев, *научен редактор*

© акад. проф. г.и.н. Георги Марков, проф. г.и.н. Витка Тошкова, *рецензенти*

© Весела Гъркова, *коректор*

© Николета Бойчева, *графично оформление и корица*

„БИ 93“ ООД
София, 2020 г.

ISBN: 978-619-7496-45-1

ВЛАДИМИР ЗЛАТАРСКИ

РАЙХЪТ И ЦАРСТВОТО

ГЕРМАНСКОТО ПРИСЪСТВИЕ В БЪЛГАРИЯ

(1933 – 1940 г.)

София
2020

СЪДЪРЖАНИЕ

Встъпителни гуми	9
Въведение	
Утвърждаването на Третия райх	
и германската балканска политика	18
<i>Преобразувания в Германия</i>	18
<i>Основни линии на германската балканска политика</i>	25

ПЪРВА ГЛАВА

Ново начало (януари 1933 – май 1936 г.)

1. Двустранните отношения (януари 1933 – април 1934 г.)	35
<i>Взаимни проучвания</i>	35
<i>Възстановяване на военното присъствие</i>	43
<i>Държавни посещения и стопански договорки</i>	47
2. Преврат и сближение (май 1934 – януари 1935 г.)	62
<i>Германска подкрепа за новата власт</i>	62
<i>Опити за идеологическо присъствие</i>	70
<i>Българското офицерство и Райхсверът</i>	76
<i>Навлизане в различни области</i>	80
3. Стабилизиране на германското присъствие	
(февруари 1935 – май 1936 г.)	87
<i>Германофили във властта</i>	87
<i>Подмолни игри</i>	89
<i>Посещението на Гьоринг и развитието на българската авиация</i>	102
<i>Начало на оръжейните доставки</i>	109
4. Проводници на присъствието	118
<i>Дипломати, партийци, интриги</i>	118
<i>Българският десен спектър</i>	130

<i>Опити за влияние върху пресата</i>	142
<i>Многообещаващата културна перспектива</i>	152

ВТОРА ГЛАВА

Неизбежно обвързване (юни 1936 – август 1939 г.)	170
1. Маршът на Хитлер и ролята на Балканите	170
2. Икономика и оръжие: стратегическо партньорство в неспокойни години (юни 1936 – декември 1937 г.)	181
<i>Д-р Шахт и разширяването на военно-стопанското присъствие</i>	183
<i>Предопределеният крах на НСД</i>	190
<i>Успехи на „паркета и плаца“</i>	195
<i>Барон фон Нойрат в София</i>	202
<i>Полицейски контакти и стопански проблеми</i>	206
<i>Германия и модернизацията на транспортната инфраструктура</i>	211
<i>Военна конкретика</i>	216
3. С мириса на барута (януари 1938 – август 1939 г.)	221
<i>Политическо разместване и оръжейно кредитиране</i>	221
<i>Алтернативни игри</i>	230
<i>Железниците като лост на влияние</i>	243
<i>Новият военен кредит и навлизането в рудодобива</i>	252
<i>Към края на мира</i>	262
4. Културна политика и обществено възприятие – активна германска дейност	276
<i>Институционално засилване и рецепционен интерес</i>	276
<i>Елит за настоящето и бъдещето</i>	289
<i>Културни ценности в услуга на пропагандата</i>	299
<i>Пътуването като форма на присъствие</i>	308
<i>Църковни контакти</i>	318
<i>Борбата за младежта</i>	321
<i>Предизвикателствата в етиката на „Новия ред“</i>	330
<i>Германското влияние върху пресата</i>	342

ТРЕТА ГЛАВА

Към нов съюз (септември 1939 – юни 1940 г.)

1. Неутралитет и симпатия – началните месеци на Втората световна война	351
<i>Шахматна игра през „Странната война“</i>	351
<i>Стопанско приспособяване</i>	356
<i>„Българското злато“</i>	360
<i>Опити за нов оръжеен кредит</i>	368
<i>Пропаганда и интереси</i>	373
2. Настъплението на „Новия ред“	384
<i>Време на интриги</i>	384
<i>Стопанска инвазия и политическо лавиране</i>	387
<i>Планът на Рибентроп</i>	398
<i>Тайните служби в действие</i>	406
<i>Войната на Запад и европейската промяна</i>	408
<i>Културната спогодба</i>	411
<i>Новият ред</i>	417
Заклучение	423
Библиография	431
Снимки	448
Показалец на имената	465

Встъпителни гуми

Вбурната европейска история свързването на по-малките държави с по-големите е постоянен, често съдбовен процес, който решава настоящото и бъдещо развитие на техните народи. В най-драматичните събития от първата половина на XX век – Световните войни, България търси пътя за осъществяването на своите политически цели и национални интереси преди всичко в съюзничеството си с Германия. Причините могат да бъдат открити във влиятелната географска, геополитическа, стопанска и културна позиция, която Германия заема в Европа и особено по отношение на континенталния Югоизток. Опирайки се на своите естествени дадености, както и на конюнктурната ситуация в европейските деля, мощната държава използва възможността да участва директно, в по-голяма или в по-малка степен, в различни сфери от живота на страните в региона. Като най-здрава предпоставка за осъществяването на тази стратегия Берлин търси не просто временното сближаване с едно или друго правителство, а значимо навлизане в икономическия, социалния и културния живот на хората.

Успехът на тази политика позволява след поражението в Първата световна война германците сравнително лесно да възврат позагубените си позиции в съюзната доскоро България. За това допринася и психологическото усещане за общност между двете страни, породено от сближаващата тежоба на победените. Въпреки трудните отношения в началото на двайсетте години, когато на власт в България са земеделците, постепенно в следвоенното десетилетие германското присъствие в страната съумява да удържи своите интереси, при това в остра конкуренция с имащите редица привилегии победители, и най-вече Франция и Италия. На тази основа през 30-те години на XX век Германия отново заема водещото положение на най-близък български партньор.

Сложните и многостранни връзки между Германия и България в междувоенния период и в годините на Втората световна война не са оставили безмълвна историческата наука. Първите следвоенни исторически проучвания се съсредоточават около икономическите отношения и носят почти изцяло белезите на епохата, през която са писани. През 50-те и 60-те години на XX век акцентът е поставен

предимно върху негативните за България последици. Неизбежно така се налага внушението за безогледно ограбване и разоряване на българското стопанство от страна на Третия райх, и то през цялото време на неговото съществуване.

В поредица от определено едностранно ориентирани изследвания, различни въпроси като натрупването на германския дълг по двустранния клиринг, формирането на цените, ориентирането на българския износ приоритетно към Германия, както и предприетите вътрешностопански преобразувания са извадени от контекста на времето и конкретната обстановка и са абсолютизирани. При разглеждането на проблемите се изхожда от постановката, че през 30-те години правителството и царят са водели целенасочена политика на обвързване с Германия, без да се защитава и съблюдава българския интерес¹.

През 60-те години това е официалната теза за характера на българо-германските отношения изобщо. Тя намира своите поддръжници и по времето на първата дискусия за фашизма в България, станала обществено достояние от страниците на списание „Исторически преглед“ в периода 1966 – 1969 г. Но точно в нейните рамки се появяват и първите гласове, призоваващи както за диференцирано разглеждане на понятието „фашизъм“, така и за необходимостта от задълбочени проучвания на обществени слоеве и организации, при които може да се констатира поредица различия между германския фашизъм (терминът „националсоциализъм“ по това време не влиза в научна употреба) и българските структури.

Застъпници на тези виждания са участникът в събитията Димо Казасов и историкът Николай Генчев, който направо заявява, че: „Не сме подготвени за тази дискусия“². Тези свои схващания Генчев развива впоследствие в поредица от три студии, в които критикува дотогавашното „преднамерено и тенденциозно“ представяне на българо-герман-

¹ А. Бехар. Германският империализъм и отражението му в България. С., 1949; Л. Беров. Към въпроса за външнотърговската ориентация на българския фашизъм (1929 – 1944). – В: Трудове на ВИИ, 1954, кн. 1, 121 – 222; Ж. Натан, Л. Беров. Монополистическият капитализъм в България. С., 1958; Д. Коен. Ограбването и разоряването на българското стопанство от германските империалисти през Втората световна война. С., 1966; Д. Машев. Прогерманската ориентация на българското правителство в навечерието на Втората световна война. – В: Годишник на СУ, ЮФ, т. 55, 1964, кн. 1, 299 – 322

² Н. Генчев. Нужни са сериозни изследвания за фашизма в България. – В: Исторически преглед, 1968, кн. 4, 88 – 91; Д. Казасов. Фашизмът и българските партии. – В: Исторически преглед, 1968, кн. 5, 94 – 100. През 1996 г. е проведена нова дискусия по темата, която в крайна сметка отхвърля съществуването на фашизъм в България – Демократически преглед, 1996, 4 – 5, 368 – 444

ските отношения и за пръв път в нашата следвоенна историография представя обективността на процесите, довели до ориентацията на България към Германия и към встъпването в Тристранния пакт³.

Неговият подробен фактологически анализ, не само на външната, но и на вътрешнополитическата ситуация в страната, го довежда до общението, че българската позиция на неутралитет капитулира пред германския стремеж за владееене на Балканите, породен от стопанските, политическите и военностратегическите интереси на Райха, при това в ситуация, в която останалите Велики сили нямат никакви лостове на влияние⁴. С това тезата за цялостната властова ориентация през 30-те години към Германия е аргументирано атакувана. Като цяло обаче, въпреки силния си приносен характер, изследването на Генчев остава глас в пустиня.

Установяването на дипломатически отношения с ГФР в началото на 70-те години, свързано с разширяване на икономическите контакти, отчасти допринася за смекчаването на тона на българската историография относно германската политика преди и по време на Втората световна война. Постепенно е призната ролята на Германия като икономически партньор, от условията на стокообмена с който „е зависело в известна степен стопанското положение в страната“ и който се явява „един от естествените пазари на българската външна търговия“⁵.

Като средище за разискване проблематиката на различни аспекти от двустранните отношения през този период се утвърждават издаваните от комисията на историците на НРБ и ГДР сборници „Българско-германски отношения и връзки“ (БГОВ), в които все повече започва да се обръща внимание на фактологическата, а не на конюнктурно-идеологическата страна на политическите, стопанските и културни въпроси. Поредицата продължава от 1972-ра до 1989 г., като в този период са издадени четири тома със статии, касаещи разнообразни теми

3. Н. Генчев. Външнополитическата ориентация на България в навечерието на Втората световна война (септември 1938-а – септември 1939-а). – В: Годишник на СУ, ФИФ, т. 61, 1967, 129 – 182; Външната политика на България през началния период на Втората световна война (1939 – 1941). – В: Годишник на СУ, ФИФ, т. 63, 1971, 301 – 433; Българо-германски дипломатически отношения (1938 – 1941). – В: Българо-германски отношения и връзки. Т. 1, С., 1972, 391 – 433

4. Пак там, с. 431

5. Л. Беров. Външната търговия между България и Германия между двете световни войни (1919 – 1939). – В: Българо-германски отношения и връзки. Т. 1. С., 1972, 295 – 322. Една от целите, които този автор сам си поставя, е „да се коригират донякъде и някои едностранчиви оценки“ в литературата след 1944 г. – пак там, с. 298.

от историческото общуване между българи и германци⁶. По това време се появяват и библиографски прегледи⁷.

През 1975 г. Витка Тошкова публикува първото в историографията ни самостоятелно научно изследване, посветено на политическите отношения между България и Третия райх, в което обективизира връзката между голямата стратегия и двустранните контакти във времето между влизането на страната в Трестранния пакт и разрива през 1944 г.⁸

В следващите години процесът на представяне на връзките между двете страни в обективна светлина се пренася и към предвоенния период, където се съсредоточават научните дирения на Георги Марков. В поредица статии той поставя за пръв път на разглеждане проблеми като идеологическата германска пропаганда и културната експанзия, състояла се през трийсетте години⁹. Акцентът в проучванията му

⁶ Българско-германски отношения и връзки. ТТ. 1 – 4. С., 1972, 1979, 1981, 1989. Наред с цитираните досега трудове от тази поредица вж. още като отнасящи се по темата на изследването: К. Манчев. Германия и българо-югославските отношения в навечерието на Втората световна война. – В: БГОВ. Т. 1, 347 – 372; Л. Живкова. Към въпроса за икономическата експанзия на Германия в България (1933 – 1939). – В: БГОВ. Т. 1, 373 – 390; Х. Радант. Интересите на ИГ Фарбениндустри в България до 1944 г. – В: БГОВ. Т. 1, 547 – 566; Й. Пецолд. За континуитета в политиката на германския империализъм на Балканите. – В: БГОВ. Т. 2, 207 – 218; З. Радонов. Връзки между български и германски учени и музеи (1878 – 1944 г.). – В: БГОВ. Т. 2, 305 – 326; J. Petzold. Der deutsche Imperialismus und Bulgarien vom ersten bis zum zweiten Weltkrieg. – В: БОГВ. Т. 3, 186 – 221; Б. Григоров. Българската социалдемократия за настъплението на реакцията и фашизма в Германия в началото на трийсетте години. – В: БГОВ. Т. 3, 274 – 302; Н. Hadebank. Zur Eingliederung der deutsch-bulgarischen Waren und Zahlungsverkehr in die wirtschaftlichen Kriegsvorbereitungen und in die Kriegswirtschaft des deutschen Imperialismus (1931 – 1941). – В: БОГВ. Т. 3, 303 – 317; Л. Беров. Голямата компенсационна сделка срещу български тютюни през 1934 г. и българско-германската търговия в навечерието на Втората световна война. – В: БГОВ. Т. 3, 318 – 338; П. Цветков. Балканската дипломатия и външнополитическите изяви на Третия райх (1933 – 1935). – В: БГОВ. Т. 4, 226 – 254; Р. Караганев. Някои въпроси на европейската политика, експанзионизмът на Германия и Италия и вестник „Мир“ (1934 – 1939). – В: БГОВ. Т. 4, 255 – 267.

⁷ Е. Костова. Българо-германските отношения в съвременната българска историография. – В: БГОВ. Т.1. С., 1972, 577 – 589; В. Тошкова. Българо-германските отношения след идването на Хитлер на власт в българската историография. – В: Проблеми на българската историография след Втората световна война. С., 1973, 489 – 493; Е. Турчински. Изследвания в Германската федерална република върху историята на България. Пак там, 645 – 662.

⁸ В. Тошкова. България и Третия райх (1941 – 1944). Политически отношения. С., 1975. Вж. също В. Тошкова. България и военнополитическите планове на германския империализъм на Балканите през 1943 г. – В: БГОВ, Т. 1, С., 1972, 467 – 496; Германският експанзионизъм, дипломатията на САЩ и България (1935 – 1939). – В: БГОВ. Т. 4, С., 1989, 283 – 309.

⁹ G. Markov. Die Kulturexpansion des Dritten Reiches in Bulgarien: Wissenschaft, Hochschulbildung und Verbreitung der deutschen Sprache (1934 – 1939). – In: Etudes Historiques, VIII, 1978, 329 – 347; G. Markov. Die Kulturpropaganda des Dritten Reiches in Bulgarien: Kunst, Presse, Bücher (1934 – 1939). – In: Etudes Historiques, IX, 1979, 225 – 245; G. Markov. Die nationalsozialistische ideologische Propaganda in Bulgarien (1933 – 1940). – In: Etudes Historiques, X, 1980, 273 – 292.

пада върху представянето на реалните български интереси от дипломатическите отношения с Германия. В монографията на автора от 1984 г. те са изведени като имащи „първостепенно значение“ за цялата българска дипломация от този период и е подчертана водещата роля, която се пада на мощната средноевропейска гържава в българските дела в контекста на международните отношения¹⁰.

Със своя подход да представя не само събитията, но и движещата сила в историческите процеси, която ги предхожда и обяснява, Георги Марков защитава убедително тезата за относителната равнопоставеност в българо-германските отношения през този период. В този дух, през втората половина на осемдесетте години, в работите на Елена Бояджиева са представени отчасти и културните контакти, към чието разработване авторката запазва предпочитанията си и по-късно¹¹.

Интересът към българо-германските връзки остава силен и в следващите години. Трябва да се отбележи, че кръгът от теми се разширява и постепенно на хоризонта на историческите търсения застава все по-често въпросът за германското присъствие. На проведената през есента на 1996 г. научна среща по българо-германското минало Милчо Лалков говори за едно „неравномерно присъствие“, а в обобщението на резултатите от форума се поставя проблемът за значението на „Германия за нас – избор или историческа принуда“.

В дискусиата се включват видни историци и интелектуалци, които разглеждат германското влияние като съдействащо за европейската идентичност на българската култура¹². Да напуснат рамките

¹⁰ Г. Марков. Българо-германските отношения 1931 – 1939. С., 1984. Този подход е характерен за цяла поредица публикации – вж. Г. Марков. България и балканската политика на Третия райх (октомври 1936-а – април 1937-а). – В: Исторически преглед, 1977, кн. 3, 39 – 50; Същият. Преходните кабинети в България и нацистката политика (януари – ноември 1935-а). – В: Българо-германски отношения и връзки (БГОВ). Т. 2. С., 1979, 219 – 242; Същият. България и Третия Райх през мирната ревизия (март 1938-а – февруари 1939-а). – В: Проблеми на политическата история на България 1878 – 1944. С., 1979, 167 – 202; Същият. Българо-германски дипломатически отношения (1919 – 1944). – В: БГОВ. Т. 3. С., 1981, 222 – 244.

¹¹ Елена Кюлюмова – Бояджиева. Германската културна политика и България 1919 – 1944. С., 1990; Същата. Активизиране на германското културнополитическо влияние в България (1937 – 1939). – В: Исторически преглед, 1984, кн. 6, 57 – 69; Dies. Die Rolle der Deutsch-Bulgarischen Gesellschaft bei der kulturpolitischen Expansion Deutschlands in Bulgarien (1919 – 1944). In: Etudes Historiques, Nr. 13, 1985, S. 163 – 194; Същата. Германската академия в Мюнхен и нейните лектори в България (1925 – 1944). – В: Исторически преглед, 2000, кн. 3 – 4, 90 – 111; Същата. Историческите срещи между българската и немската култура. Междуличностни общувания (1919 – 1939). – В: Исторически преглед, 2003, кн. 1 – 2, 32 – 49.

¹² М. Лалков. Германия в българската история 1878 – 1939 – проблеми и тенденции на едно неравномерно присъствие. – В: Усвояване и еманципация. Встъпителни изследвания върху немската култура в България. С., 1997, 177 – 194; Пак там и дискусиата, с. 195 и сл.

на политическата история и да гадат по-разностранен поглед върху отношенията между двете страни и модернизиратата германска роля е задача и на материалите в сборниците, издавани от „Колегиум Германия“¹³. Една от възможните методологии в изследването на германското присъствие и опит за неговото типологизиране предлага и Николай Поппетров¹⁴.

Така от тезата за стопанското ограбване, през политическите отношения в контекста на международната среда и културните връзки, постепенно се очертава идеята за германското присъствие в България. Това е и темата на настоящото изследване. Аргументирана от съществуващата в българската историография научна ситуация, тя отговаря на изследователския стремеж към пространното и историческо проучване. То предполага да се разгледат всички известни, малко известни и напълно неизвестни факти и прояви, които, обединени в своята цялост, да покажат как постепенното натрупване на всестранно присъствие прераства във влияние и да обяснят защо обвързването на страната с Третия райх е на практика реално обусловено и неизбежно.

Допълнителен мотив за тази претенция е обстоятелството, че и в германската научна литература проблемите на двустранните отношения не придобиват голяма популярност (за разлика от контактите с Румъния и Югославия, например). От една страна това се дължи на пълното замразяване на общуването за дълго време след войната. По-съществените причини са липсата както на компактно германско малцинство в България, което да поддържа обществен интерес, така и на съвместни военни действия през Втората световна война. Все пак, макар и ограничено, те привличат вниманието на изследователите в следвоенните десетилетия.

Първите проучвания, които се появяват в Западна Германия, се занимават с въпроси от годините на войната – Хелмут Хайбер поставя темата за смъртта на цар Борис, а Филип Фабри – за подготовката на преминаването на Вермахта през страната¹⁵. През 1979 г. кьолнският историк Ханс-Йоахим Хопе е този, който нарушава „германското

¹³ Вж. особено Collegium Germania. Bd. 3. Die Rolle der Wirtschaftsbeziehungen zu Deutschland in der Entwicklung Bulgariens. Von den 1930er Jahren bis zur Gegenwart. Sofia, 2000

¹⁴ Н. Поппетров. Явни и скрити страни на едно участие. Към типологията на германското присъствие в българското пространство (1879 – 1944). – В: Bulgarian Historical Review, 2006, 422 – 435

¹⁵ Н. Heiber. Der Tod des Zaren Boris. –In: Vierteljahresheft für Zeitgeschichte, 1961, 9, S. 384 – 416; Ph. Fabry. Balkan-Wirren 1940/41. Diplomatische und militärische Vorbereitungen des deutschen Donauüberganges. Darmstadt, 1966

мълчание“. Със своя труд той поставя темата за България като „свободния съюзник на Хитлер“, като същинската част на книгата е посветена на навечерието и хода на войната¹⁶. През следващите години въпреки появата на отделни статии, касаещи български проблеми (Волф Ошлис, Роланд Шьонфелд и др.), интересът на германските изследователи е фокусиран повече върху Югоизточна Европа като цяло.

В началото на третото хилядолетие интересът към различни аспекти на българо-германските отношения отново се засилва. На тях са посветени дисертационните трудове на Маркус Вийн за модернизирания германско влияние върху българската икономика, на Ана Славчева-Райбер за ролята на германските училища в страната и на Ана Карлсрайтер относно външната политика на цар Борис¹⁷. Тези изследвания предлагат един модерен и разчупен подход към конгломерата от проблеми, с които се занимават, като се стремят да привличат различни гледни точки. Като цяло състоянието и на германската историография, както и на българската, подсказват и оправдават необходимостта от появата на тази книга.

Посветена на германското присъствие в България, тя е пръв опит да бъдат разкрити разнообразните механизми и многобройните канали, по които то се разширява и утвърждава в различни сфери. Затова не бива да изненадва и изследователският ъгъл, проучващ процесите въз основа на действията и плановете на различни германски институции – министерства, организации, концерни и предприятия, културни дружества и др. Акцентът е поставен върху техния поглед към страната и българските дела, което е обосновано и от обстоятелството, че в крайна сметка голямата страна е излъчващата инициативи към по-малката, за която остава да се нагоди и да извлече ползата от наложените ѝ в някаква степен действия.

Досега в научната литература призмата на пречупване на събитията е била най-вече през българската гледна точка. В един дълъг съюз обаче трябва да се гържи сметка и за двете страни, а и на практи-

¹⁶ H.J. Hoppe. Bulgarien – Hitlers eigenwilliger Verbündeter. Eine Fallstudie zur nationalsozialistischen Südosteuropapolitik. Stuttgart, 1979. В балканистичен контекст вж. H.J. Hoppe. Die Balkanstaaten Rumänien, Jugoslawien, Bulgarien – Nationale Gegensätze und NS-Großraumpolitik.-In: E. Forndran (Hrsg.). Innen- und Außenpolitik unter NS-Bedrohung. Opladen, 1977

¹⁷ M. Wien. Markt und Modernisierung: Deutsch-bulgarische Wirtschaftsbeziehungen 1918 – 1944 in ihren konzeptionellen Grundlagen, München 2007; A. Slavtscheva-Reiber. Geschichte, Entwicklung und Sprachwerbetätigkeit der deutschen Schulen in Bulgarien im Zeitraum 1900 – 1939. Diss. an der Universität Mannheim, 2006; A. Karlsreiter. König Boris III. von Bulgarien und die bulgarische Außenpolitik 1938 – 1943. Diss. an der Universität München, 2001

ка германо-българският съюз, погледнат неформално, продължава от 1915-а до 1944 г. и се развива в период, определян от някои историци като нова европейска тридесетгодишна война¹⁸.

Този специфичен поглед позволява да се разкрие разнообразната картина на държавно-политически, икономически, военни, партийни, обществени и културни контакти на най-различни нива. Възможно става да се проследят съгласуваните политики и индивидуални инициативи на водещите германски фактори и личности, които чрез обхващане на ключови сектори и базирайки се на положителните обществени настроения постепенно изграждат перспективна мрежа за германското присъствие.

Несъмнено, високият пиедестал на главен борец срещу тежките неправди на Парижките мирни договори спомага в значителна степен благоприятното отношение на българите към Германия и отваря вратите за множество начинания. Още през 1922 г. тя се връща на предвоенното първо място като български търговски партньор. Но активизирането на политиката на Берлин спрямо България (а и Балканите изобщо) започва в годините на Световната икономическа криза и се засилва значително след идването на власт на националсоциалистите на Адолф Хитлер през януари 1933 г. Големите преобразувания, извършвани в новоосновения Трети райх, са следени с подчертан интерес в различни български кръгове и оформят нов тип мислене, което определя хода на събитията през следващите десетина години.

Ето защо хронологическата граница на това проучване поставя ограничителното знаменце за старт именно на годината 1933-та, за да пресече финалната си линия във време, когато друго събитие отбелязва нов етап не само в двустранните отношения – лятото на 1940 г., когато Германия побеждава на Запад и се превръща в хегемон на европейската сцена. За този близо осемгодишен период българо-германските контакти изживяват истински разцвет.

Тук трябва предварително да се отбележи, че въпреки външнотърговското обвързване с Германия, въпреки ревизионистичния тон и оръжейните доставки за българската армия, въпреки симпатиите на влиятелни кръгове към тази страна, и не на последно място въпреки германското участие в редица стратегически проекти, в трудната международна ситуация на трийсетте години българските правителства, направлявани от цар Борис III, успяват да удържат независимия

¹⁸. Виджанията за единност на периода от Първата до края на Втората световна война са добре показани при: Е. Нолте. Европейската гражданска война 1917 – 1945. С., 2012

курс на страната. Разширяването на германското присъствие през разглеждания период не довежда до директно влияние върху прогнозираната политическа линия на официална София дори и след началото на Втората световна война.

Тази монография е написана на базата на архивни документи, на публикации от времето на събитията, на периодичния печат, на дневници и на мемоарна литература. От българските архивохранилища са използвани фондовете на Централния държавен архив (ЦДА) по въпроси, касаещи дипломатическите и търговските връзки, на вече бившия Архив на Министерството на вътрешните работи (АМВР) по отношение на отделни партии, организации и лица, представляващи интерес за проучването.

Съобразно посочения по-горе подход за акцентуване върху инициативите и действията на Третия райх от особено значение беше привлечането на оригинален материал от германските архиви.

Предприех проучвания във Федералния архив (BArch) в Берлин, съхраняващ фондовете на различни министерства, служби и организации, както и в Политическия архив на германското външно министерство (РААА), доказал се като хранилище на документи, чието съдържание далеч надхвърля тесните рамки на дипломатическата история. Събралият там материал даде възможност да се изградят профили на хората, които участват и моделират величините в двустранния процес, да се диференцират разнообразни канали на идеен и практически трансфер, да се разкрият както направляваните, така и естествени те процеси при натрупването на присъствие.

Допълнителен източник на емпиричен материал представляват публикуваните вече документи, както и мемоарната литература. Въпреки субективния си характер, целящ често пъти собствено величаене или реабилитация пред историята, спомените и дневниците на участниците или директните наблюдатели на събитията са от важно значение. Те помагат на историка не само да погледне на процесите с очите на техния съвременник, но и го предупреждават да не се възползва прекомерно от предимството, което му дава дистанцията на времето.

Утвърждаването на Третия райх и германската балканска политика

Преобразувания в Германия

На 30 януари 1933 г. германският президент Паул фон Хинденбург Нвръчва на водача на Националсоциалистическата германска работническа партия (НСГРП) Адолф Хитлер мандат за съставяне на правителство. Този акт отбелязва началото на Третия райх¹⁹ и е своеобразен логичен завършек на силната радикализация на германското общество във времето на краткото съществуване на Ваймарската република. Ожесточената борба между ултраконсервативни и либерални течения, между национализъм и комунизъм, характерна за страната още от края на 1918 г., се изостря от Световната икономическа криза и извежда на преден план националсоциалистите, обещаващи работа и възстановяване на „германската чест“²⁰. Именно идеалистическият стремеж към един бъдещ достоен „Трети райх“, прогнозиран с авторитарна тенденция още в духовната атмосфера на двайсетте години от философи консерватори като Освалд Шпенглер и Артур Мьолер ван ден Брук²¹, е умело използван от Хитлер и става основа на политическите послания след идването му на власт. Въпреки че в нача-

¹⁹ В своето речниково значение терминът „Райх“ означава държава, империя, царство. За Първи германски райх се приема основаното през X век и просъществувало до 1806 г. държавно обединение, известно под името „Свещена римска империя на германската нация“. Обединението на Германия през 1871 г. слага началото на Втория райх, наричан още „Кайзеррайх“, тъй като начело на държавата, която се състои от отделни кралства и други по-малки единици, стои общогермански кайзер. Той устоява до края на Първата световна война, отбелязала и края на германската монархия.

²⁰ За борбите в германското общество по време на Ваймарската република и за действията на Хитлер по пътя към властта вж: Н. Mommsen. *Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar (1918 – 1933)*. Berlin, 1998; Н. Winkler. *Weimar 1918 – 1933. Die Geschichte der ersten Deutschen Demokratie*. München, 1993. Въоръжените стълкновения от началото на 1920 г. са описани отчасти и от В. Александров. *Професионалната армия. Германският Райхсвер 1919 – 1925*. С., 2005, с. 21 и сл.

²¹ О. Spengler. *Der Untergang des Abendlandes*. Bd. 2. München, 1922; А. Moeller van der Bruck. *Das Dritte Reich*. Berlin. 1923, 1931 (4. Auflage), S. 9ff.

лото правителствената промяна не изглежда особено впечатляваща и разпределението на ресорите в коалиционния кабинет на „националната концентрация“ да оставя впечатлението, че традиционният дясноконсервативен елит се е наложил над националсоциалистите, твърде скоро става ясно, че започва нов етап в развитието на германската държавност. Предприети са редица целенасочени действия, които систематично ограничават парламентарно-демократичния ред с цел неговото премахване. Едва месец след съставянето на правителството са проведени избори за нов парламент, който гласува извънредни пълномощия на изпълнителната власт, най-значимото от които е правото да приема закони без парламентарно одобрение за срок от четири години. По същото време започва и процесът на централизация и ликвидиране на местното самоуправление и федерализма, завършен година по-късно с разпускането на местните парламенти (Ландтаг) и подчиняването на областните правителства на кабинета в Берлин.

Тези и други административни промени (реорганизиране на чиновничеството, на заетите в обществения сектор и т.н.), както и разпускането на партиите (юли 1933 г.) и силовото отстраняване на всяка опозиция, било то лява, дясна или идваща от собствените редици²², дават възможност основният процес на реструктуриране на властта да достигне върхната си точка на 2 август 1934 г. Тогава, след смъртта на Хинденбург, постове на канцлера и президента са обединени около личността на „Фюрера и райхсканцлер“ Адолф Хитлер, пред когото още същия ден германската армия (Райхсвер) полага клетва като върховен главнокомандващ²³. Новата форма на държавно управление е подчинена на „водаческия принцип“, според който на фюрера (водача) се признава безусловен авторитет и компетентност и който предписва подчинение на неговите решения²⁴.

²² В „Нощта на дългите ножове“ на 30 юни 1934 г. са ликвидирани развилият големи амбиции водач на СА Ернст Рьом и други ръководители на организацията, видният нацистки деец Грегор Щрасер, бившият канцлер генерал фон Шлайхер, католическият деятел Клаузенер и други, общо над 85 души – вж. подробно: I. Fallois. *Kalkül und Illusionen. Der Machtkampf zwischen Reichswehr und SA während der Röhm-Krise 1934*. Berlin, 1994; също В. Александров. *Черната капела*. С., 1996, 39 – 51. Преследванията на социалдемократи, комунисти и други противници на Хитлер са в ход още от подпалването на Райхстага година по-рано.

²³ 5M.Vogt (Hrsg.). *Deutsche Geschichte*. Stuttgart, 1994. S. 646 – 650. За началните вътрешнополитически действия на националсоциалистите вж. също М. Семков. *Фашизмът*. С., 1979, с. 196 и сл.

²⁴ D. Nohlen, R.-O. Schultze. *Lexikon der Politikwissenschaft*. Bd. I. München, 2005. S. 271. Трябва да се отбележи, че водаческият принцип се разпростира върху цялата административно-държавна и стопанско-обществена йерархия в Германия като на различните нива има отделни водачи.

Не по-малко активно се действа и за придобиване на всеобхватно влияние върху обществото, което постепенно е проникнато от истинска мрежа, обединяваща съсловия и професии в различни партийни организации – младежка, техническа, лекарска, женска, университетска, юридическа и пр. Създаването по този начин чувство за някаква обща организираност, за преодоляване на непрегледността и хаоса от предишните години оказва важен психологически ефект върху германците, които в по-голямата си част са благосклонно настроени към режима. Съществен елемент в спечелването симпатиите на работниците, съставляващи значителна част от населението, е създаването на Германския трудов фронт, който на мястото на дотогавашните синдикати обединява в една парадоксална структура „всички заети в трудовия живот“, т.е. работодатели и трудещи се²⁵. Успехите в борбата с безработицата, постигнати в началото чрез засилването на обществените поръчки, а впоследствие и на въоръжаването, множеството социални придобивки за работниците и облекченията за концерните създават бързо стопански подем и среда на одобрение, която в следващите години прераства в рядко срещан обществен възторг. Атмосферата на промяна, на национален подем, която националсоциалистическата пропаганда добре подсилва с организирани митинги и факелни шествия, определят масовото съзнание.

Централна роля в този процес на целенасочено формиране на обществената мисъл играе Адолф Хитлер. Неговите публични изяви след идването на власт са призвани да демонстрират, че той се възприема не само като водач на едно масово движение, но и като ангажиран с интересите на страната държавник, който при необходимост критикува тяснопартийните позиции. Агитатор и оратор с „безподобен размах“, той владее добре общуването с масите, на които обяснява с прости думи своите виждания, водейки се от принципа, че речта трябва да бъде разбираема за народа и отправена така, че да стигне лесно и до „...най-ограничения сред онези, към които... се отправя“.²⁶ За кратко време култът към фюрера добива огромни размери, неговите появи на публични места се превръщат в събития, речите се предават по радиото. Цялата държавна информационна машина, която оглавилният новосъздаденото Райхсминистерство на народното просвещение и пропагандата (първо по рода си в Европа)

²⁵ K. Hildebrand. Das Dritte Reich, München, 2003 (6. Auflage). S. 9

²⁶ В. Мазер. Адолф Хитлер. Легенда, мит, действителност. С., 1995, 239 – 241; M.Vogt (Hrsg). Deutsche Geschichte. Stuttgart, 1994, S. 657

д-р Йозеф Гьобелс сръчно задвижва, е подчинена на стремежа за разпространение на „харизматичното господство“, по думите на Макс Вебер, което Хитлер упражнява и чрез което принуждава населението подсъзнателно да го следва²⁷.

По същия път – административно и пропагандно, започва да се налага и новата расова политика, белязала с позорно клеймо режима още в началото на съществуването му и която ще бъде посочвана като основна характеристика дълго след неговия край. Още от XIX век антисемитизмът има своето ново разпространение в Европа, което се засилва в началото на двадесетото столетие, когато в обществените представи еврейството се свързва с либерализма, социалдемократията, с масонството или пацифизма. След Първата световна война често пъти евреите са набеждавани за главни виновници за икономическите и всички други несгоди. След 1933 г. в Германия тези настроения за първи път са издигнати като държавна доктрина²⁸. С провеждането на бойкоти на еврейски магазини, лекари, юристи и представители на различни съсловия, с приемането на редица дискриминиращи закони, ограничаващи достъпа до чиновничеството, икономиката, правото и други професии или предписващи „расова хигиена“ и „защита на германската кръв и чест“, националсоциалистите постепенно изключват евреите от обществения живот и засилват подозренията към себе си в чужбина, където и бездруго не се радват на особена симпатия. До средата на трийсетте години единствено културната сфера остава сравнително встрани от този процес, но на свой ред търпи други големи преобразувания.

Бързите успехи в моделирането на държавния апарат по националсоциалистическа мярка, постепенното сливане на партията с държавата и обхващането на обществото на базата на общогермански национализъм са солидно подкрепени с видими успехи в стопанската област. Големите строежи на магистрали и други обществени обекти, създаването на трудова повинност, започналото превъоръжаване и възстановяването на наборната военна служба (16 март 1935 г.) спомагат до есента на 1936 г. броят на безработните да бъде намален с над пет милиона души до нива под един милион. Поетият курс на държавен интервенционизъм, протекционизъм и автархия, оказващи съживително влияние върху селското стопанство, занаятите и индустрията, дава тласък на икономическия живот, като въвежда смесената система

²⁷ W. Benz, H. Graml, H. Weiß (Hrsg). Enzyklopädie des Nationalsozialismus. Stuttgart, 1998, S. 23

²⁸ Ebd., S. 51 – 53

на ръководено от държавата стопанство при запазване на частната собственост и инициатива. Водещи индустриални предприятия като „Круп“, „Тисен“, „Сименс“, „ИГ Фарбен“, „Райнметал“ и други, някои от които подкрепят Хитлер още преди идването му на власт, запазват относителна самостоятелност, но се ангажират още по-силно с ежегодна финансова подкрепа за партията под формата на гарения. В същото време новият политически курс им осигурява огромни поръчки и данъчни облекчения²⁹.

Главна фигура в икономическите промени става президентът на Райхсбанк, а от 1934 г. и стопански министър, д-р Хялмар Шахт, който залага на два стълба за стабилизация на стопанство: превъоръжаване и съобразената с него реорганизация на външната търговия. Под мотото „За равноправие с останалите големи държави“, германската икономика е пренастроена към повишаване производителността на военната индустрия, като планът на Шахт е след постигането на траен растеж да задържи в разумни граници военните бюджети. След успеха на тази линия до 1936 г. постепенно той е изолиран от Хитлер, който няма намерение да свива оръжейното производство³⁰.

Свързването на външната търговия с интересите на военностопанската политика се осъществява с приетия през септември 1934 г. „Нов план“ за организиране на стокообмена. В същността си той цели да се извършва планиран внос само на онези необходими за икономиката стоки и суровини, които могат да бъдат заплатени, и организиране на разменна двустранна търговия. Започнатият от кабинета на Брюнинг строг контрол върху вноса с оглед липсата на достатъчно девизи получава ново затягане чрез сложна верига от проверки и разрешителни. Възникващата в хода на реализацията на плана огромна бюрократична система е недолюбвана и от самия си създател Шахт, който я приема като неизбежна за регулирането на това, суровините, придобити от чужбина, да обслужват приоритетно военната промишленост. Листата на продуктите за внос е запълнена от важни и липсващи в необходимите количества в Германия суровини като боксит, цинк, никел мед,

²⁹ К. Hildebrand. Das Dritte Reich..., S. 12 – 13. В индустриалните кръгове са допълнително заинтересовани и от разграждането на плуралистичните нагласи от времето на Ваймарската република, което дава възможност за намаляване на социалните претенции на наемния труд от предходното десетилетие – М. North (Hrsg). Deutsche Wirtschaftsgeschichte. Ein Jahrtausend im Überblick. München, 2005. S. 337

³⁰ А. Туз. Икономика на Третия райх. С., 2010, 15 – 19

олово, железни изделия, хром, каучук и горива – нужни за модерното военно производство, но също и от хранителни продукти³¹.

Съобразно необходимия внос и политиката да се извършва разменна (клирингова) търговия на базата на контролирани от Райха изравнителни начала, интересът на „Новия план“ е насочен предимно към индустриално неразвити страни, които имат неусвоявани запаси от суровини и селскостопански продукти и които са отворени за индустриалната германска продукция. Такива са държавите най-вече в Южна Америка и Югоизточна Европа, като последните представляват особен стратегически интерес поради сухопътната връзка, позволяваща сравнително сигурни доставки. Увеличаването на добива на полезни изкопаеми и развитието на различни аграрни култури на Балканите и транспортирането на готовата продукция се превръща в траен германски интерес. В ползрението на германската икономика в по-далечна перспектива изграждането на търговията с този район е модел, към който могат да се присъединят и други държави в едно бъдещо „Голямо стопанско пространство“.

Новият план дава интересни възможности и по отношение на международните отношения на Третия райх, чиито първи стъпки следват умерения ревизионистичен курс на предходните кабинети спрямо версайската система. Още в деня на поемането на властта от Хитлер, германските дипломати са инструктирани да потвърдят пред чуждестранните правителства континуитета в провежданата външна политика. Държавният секретар на Външно министерство Бернхард фон Бюло изпраща окръжно до шефовете на дипломатическите мисии да „успокояват“, че е извършена конституционна смяна във властта, която няма да доведе до някакъв завой от досегашния курс.

Доказателство за приемственост, поне в кадрови план, има. Тринайсет ключови министри от предходния кабинет остават на постовете си – барон фон Нойрат (на външните работи), генерал Бломберг (на Райхсхвера) и граф Шверин фон Крозиг (на финансите)³². Настъпват и нови

³¹. Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. Bd. 1 – Ursachen und Voraussetzungen der deutschen Kriegspolitik. Stuttgart, 1979. S. 254 – 255; В. Кацаркова. За англо-германското икономическо съперничество на Балканите в навечерието на Втората световна война. – Във: Великите сили и Балканите в ново и най-ново време. С., 1985, с. 223. Вижданията на Шахт по плана вж в: Ch. Kopper, Hjalmar Schacht. Aufstieg und Fall von Hitlers mächtigstem Bankier, München 2006, S. 262 ff.; H. Schacht. Abrechnung mit Hitler. Hamburg, 1948, S. 12

³². ADAP, Serie C, Bd. 1/I, Dok. 1, 30.1.1933, S. 1. По време на Световната икономическа криза германската дипломатия изостря ревизионистичния си тон. Ако през двайсетте години външният министър и канцлер Густав Шреземан търси възстановяването на икономическите контакти

моменти. Броени дни след като става канцлер, на 3 февруари 1933 г. пред висши генерали от Райхсвера Хитлер говори в теоретичен план за спечелването на жизнено пространство на Изток и неговото германизиране като бъдеща задача на външната и военна политика. С това той надхвърля рамките на традиционния ревизионизъм, който се стреми към възвръщане на границите на Райха от 1914 г., и издига в цел реализацията на теорията си за „териториална политика на бъдещето“ под мотото „Германия ще бъде или световна сила, или нищо“.³³ Мащабните планове за господство, имащи за основа както амбициите от Кайзеровата епоха, така и вижданията за създаване на автархично голямо пространство, изискват последователна политика, която почива на смесица от реалност и политически блъф и която е изградена на няколко етапа – от континентална към световна доминация³⁴. Бъдещите желания обаче ярко контрастират с потискащата военна и стопанска слабост на Райха през първите години след идването на националсоциалистите на власт.

Ето защо задачата първоначално се свежда до последователна борба срещу версайския диктат, неговия главен крепител Франция и вдъхновяваните от нея локални съюзи като Малката Антанта и отчасти Балканския пакт. Напускането на конференцията по разоръжаването и на Обществото на народите създават напрежение, но са добре премерени ходове, тъй като в същото време поредицата мирни речи на Хитлер, сключеният конкордат с Ватикана и анонсите към Англия въз основа на общи антиболшевишки позиции събуждат известно уважение сред пацифистки и антисъветски настроената част от европейската аудитория. Така е създадена атмосфера за необезпокоявано превъоръжаване, улеснена и от разпадането на англо-френско-руско-италианския обръч около Райха, на който не се налага да се меси активно в този процес³⁵

Възприетият курс на постепенна дипломация е увенчан с успех през първата половина на 1935 г., когато са постигнати важни пробиви в съществуващата система: референдум връща триумфално Саарска-

с външния свят, то кабинетите на Брюнинг, Папен и Шлайхер правят умерен завои в националистически дух. Именно тази линия следва и правителството на Хитлер в първите месеци на своето управление. За опитите за сформирание на консервативен блок около правителствата в началото на трийсетте години вж. W. Pyta. *Hindenburg. Herrschaft zwischen Hohenzollern und Hitler*. München, 2009, S. 577 – 723

³³. A. Hitler. *Mein Kampf*. München, S. 742

³⁴. A. Hillgruber. *Hitlers Strategie. Politik und Kriegführung 1940 – 1941*. München, 1982 (2. Auflage). S. 717

³⁵. П. Кенеди. Възход и падение на Великите сили. Икономически промени и военни конфликти XV – XX век. Т. 1. С., 1997, 371 – 375

та област в границите на Райха, въведена е отново наборната военна служба и се сключва флотско споразумение с Англия. Приравняването на германския военен флот на процент от британския не само легализира германското превъоръжаване, но дава на Хитлер надежди за бъдещо общо разбирателство с Лондон³⁶. Постигнатите резултати вдъхват самочувствие за нова стъпка към възвръщането на суверенитета върху още една област. На 7 март 1936 г. германските войски се завръщат, бурно приветствани от населението, в демитализираната след войната Рейнска област, съсредоточаваща в себе си полезни изкопаеми и тежка индустрия. Рискът от война със засегнатата Франция, за която Вермахта още далеч не е готов, е огромен, но с вярна преценка за нежеланието на англичаните да се месят, с всеобхватно мирно предложение за следващите 25 години, но и с правилна „обработка“ на чуждестранните военни аташета в Берлин, Хитлер удържа победа³⁷.

В общия план на събитията тя е още по-значима, тъй като бележи граница в развитието на Третия райх – под мотото „Фюрерът обедини нацията“³⁸ режимът получава огромната подкрепа на населението в проведените формални избори за Райхстаг и държи здраво в ръцете си положението в страната. Създаването на нова и силна армия, подкрепена от военната продукция на притежаващата могъщ потенциал и вече набираща сила германска икономика, и окончателното преодоляване на тежката международна изолация създават предпоставките за завръщането на Германия като равноправна Велика сила в Европа. Разбира се, промяната на ситуацията дава силно отражение в региона, определен още преди програмата на д-р Шахт да снабдява германския възход – Балканите.

Основни линии на германската балканска политика

Интересът на Германия към Югоизточна Европа се развива константно още от втората половина на XIX век, когато стремежът на германския райх към водещо или най-малко равноправно положение в света срещу яростната съпротива на утвърдените Велики сили, не-

³⁶ К. Hildebrand. Das vergangene Reich. Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler 1871 – 1945. Berlin, 1999. S. 696 ff. Надеждите за разбирателство с Англия, с която Германия на практика няма спорни въпроси, не са изоставени дори и след започването на „Битката за Британия“.

³⁷ Ebd., S. 701 ff.; за акцията с военните аташета вж. Х. Еберле, М. Ул. Досието „Хитлер“. С., 2005, 53 – 58

³⁸ Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Teil I, Bd. 3/II. München 2001, Aufz. von 31.3.1936

желаещи да отстъпят от вече заетите позиции. В тази борба германската политика е изправена пред множество трудности. Най-значими са липсата на достатъчно суровини, необходими за изграждането на могъща световна сила, и географското разположение на страната в центъра на континента, което я поставя в положение на перманентна обсада. Към разрешаването на тези два проблема по пътя към световна империя са насочени усилията на няколко поколения германски държавници и тук могат да бъдат открити движещите механизми във външнополитическата стратегия на Германия изобщо, и на Балканите в частност.

Идеите на тази политика са ясно формулирани по времето на канцлера обединител Ото фон Бисмарк и могат да се подредят в четири точки. В началото стои практикуването на своеобразна „компенсационна“ стратегия – осигуряване на съюз или с Франция, или с Русия с цел избягване война на два фронта. На второ място е подготвеността за бърза превантивна война и разгром на единия от потенциалните врагове, в което водещи германски военни стратегии като генералите Хелмут фон Молтке и Алфред фон Шлифен виждат възможност за спечелване на политическо пространство за дипломатите или на време за насочване на силите към другия противник³⁹. По-пасивна е третата алтернатива, според която при необходимост трябва да се провежда дефанзивна политика, отблъскваща опасностите чрез лабирание. В различни периоди тази линия е следвана от канцлерите Бисмарк, Бетман-Холвег и Шреземан. Над всичко обаче остава крайната цел – курс към световна политика, проведена в два етапа – победа на континента, последвана от победа по моретата⁴⁰. Този модел е налаган последователно и с различен успех през цялата първа половина на XX век и бележи континуируема нишка в германската стратегическа мисъл.

Като необходима предпоставка за подобна мащабна програма се налага схващането за овладяване на Източна и Югоизточна Европа. Идеите за нейното икономическо и впоследствие политическо приобщаване към германската сфера на влияние се обсъждат и значително по-рано. Още през трийсетте години на XIX век икономистът Фридрих Лист се обявява за засилване на германските търговски отношения с балканските народи, намиращи се в рамките на Османската империя. Тъй като според него презморската колониална експанзия на

³⁹. За стратегиите на тези двама началници на Генералния щаб вж. T. N. Dupuy. *Der Genius des Krieges. Das deutsche Heer und der Generalstab 1807 – 1945*. Graz, 2011, S. 105 – 198

⁴⁰. K. Hildebrand. *Deutsche Außenpolitik 1933 – 1945. Kalküll oder Dogma*. Stuttgart, 1971, S. 21 – 24

все още необединената германска гържава е немислима в настоящето, единствена алтернатива за бъдещето е разработването на тези „от икономическа гледна точка неоткрити райони“. Те трябва да бъдат включени в германското икономическо пространство, което да се простира от Северно до Черно море⁴¹.

Развитието на подобни схващания остава в рамките на теорията почти до края на века. Тогава нараства важността на региона като мост към Близкия изток и по време на Първата световна война германското командване се стреми към сухопътна връзка с Турция. Стратегическата цел е породена от военната целесъобразност – да се избегне пълното обкръжение чрез предотвратяването на връзката на южните славяни с Русия, което би довело до създаване на затворен антигермански фронт⁴².

В началото на Голямата война в Берлин се надяват мирът на Балканите да бъде запазен, но с намаляването на шансовете това да стане, през август 1915 г. началникът на генералния щаб Ерих фон Фалкенхайн предлага концепцията за общ съюз между Германия, Австро-Унгария, България и Турция с тенденцията към него да се присъединят и друг неутрални страни. Свързването на тези гържави в единен блок трябва да доведе до възникването на общо икономическо пространство, което да се простира по диагонала от Швеция до Турция⁴³. По това време са предприети и конкретни стъпки за използването на икономическите възможности и ресурси на Балканите. Главни поддръжници на тази стратегия са Фридрих Науман и Валтер Ратенау, които защитават позицията, че само с владенето на Средна Европа (разширена от Науман до Балканите⁴⁴) Германия ще бъде в състояние да се противопостави едновременно на Великобритания, САЩ и Русия.

Тази постановка намира място в програмата за целите на войната на канцлера Бетман-Холвег от септември 1914 г., когато Германия

⁴¹ J. Elvert. Der Balkan und das Reich. Deutsche Südosteuropapläne zwischen den Weltkriegen. – In: Der Balkan. Eine europäische Kriegsregion. Stuttgart, 1997, S. 133

⁴² A. Mitrovic. Kontinuität und Diskontinuität in der deutschen Südosteuropapolitik 1914 – 1941. – In: Balcanica, Beograd, 1977, 8, S. 563. За германската политика на Балканите около смяната на века вж. също В. Златарски. Световна политика и локални интереси. Германският райх и независимостта на България. – В: 100 години независима България: Стълбовете на държавността. С., 2009, 96 – 109. Добър общ поглед върху целия период дава и Е. Нösch. Südosteuropäische Urteile über das Deutsche Reich. In: K. Hildebrand (Hrsg.) Das Deutsche Reich im Urteil der Großen Mächte und europäischen Nachbarn. München, 1995, 123 – 140

⁴³ J. Elvert. Der Balkan und..., S. 140

⁴⁴ 26 Вж. цялостната концепция на Науман в: Fr. Naumann. Mitteleuropa (mit Bulgarien und Mitteleuropa). Berlin, 1916

постига военни успехи на гвата фронта⁴⁵. Развитието на Балканите като продовоствена база за селскостопански стоки и природни богатства, като консуматор на индустриална продукция, като мост към богатствата на Близкия изток и в крайна сметка като лост за разкъсване на икономическата блокада – това са основните цели, които германската политика преследва от кайзер Вилхелм II до Адолф Хитлер. Целите са постоянни, различни са пътищата, по които те се постигат, и от променящите се условия възникват отклонения, порогени от актуалното положение. Дългосрочната стратегия на Германия по отношение на Югоизточна Европа обаче не търпи съществени промени, като трийсетте години само бележат едно ново начало⁴⁶.

В годините на Първата световна война териториите от Северно до Черно море се обособяват като снабдителен район за Германия в условията на наложената от Антантата морска блокада. Тяхното значение е интерпретирано по различен начин: за едни хегемонията на Югоизток означава окончателен пробив сред Великите сили, за други (и те са повечето) осигуряване на произвеждащ блага тил в една очаквана война срещу морските сили за световно превъзходство, която ще последва водената с Русия и Франция борба за континентално господство⁴⁷. Тези виждания стават отново актуални към края на 1917 г., когато ръководеният вече от генералите Хинденбург и Лудендорф генерален щаб се връща към идеята за създаване на военноикономическо голямо пространство на Изток и Югоизток като жизнена необходимост след намесата на САЩ във войната. След подписването на Брест-Литовския мир в началото на 1918 г., с който Русия излиза от войната, претърпявайки огромни територии на Райха, управляващите кръгове в Берлин считат, че за продължително време големият източен противник ще бъде зависим от тях, а земите от Средна Европа към Черно море оформят германската континентална империя⁴⁸.

Налагането на Версайската система слага край на първата част от германската мечта за хегемония на Изток, но амбициите остават непроменени. За Германия войната не завършва с разорителна окупация (както се случи по-късно), а със загуба на население, земи и на статус

⁴⁵ Fr. Fischer. Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des Kaiserlichen Deutschland 1914 – 1918. Düsseldorf, 1964, S. 113 – 120

⁴⁶ В. Златарски. Германия и войните на Балканите през първата половина на XX век. – Във: Военноисторически сборник, 2012, кн. 4, 17 – 24

⁴⁷ A. Hillgruber. Großmachtpolitik und Weltmachtstreben Deutschlands. – In: Geschichte der Weltkriege – Mächte, Ereignisse, Entwicklungen 1900 – 1945. Freiburg, 1981, S. 154

⁴⁸ Ebd., S. 156

та на Велика сила. Огромният потенциал обаче остава съхранен⁴⁹. Ето защо главната задача пред ръководителите на Ваймарската република, в първите години от нейното съществуване, е да задвижат икономическите структури, пренастройвайки ги от военно към мирно състояние, при това в условия на вътрешнополитическа нестабилност, международна изолация и културно напрежение⁵⁰. Ревизионизмът се превръща в естествена позиция на всички правителства от Шреземан до Шлайхер, а общият курс е ясен: преодоляване на загубите, стопанско засилване и реванш.

В реализирането на тази програма важно място заема възстановяването на загубените позиции в Югоизточна Европа. Непосредствено след края на войната видният германски геополитик Артур Дикс обявява, че границата на влияние трябва отново да достигне голното течение на река Дунав и да продължи по диагоналния път за Близкия Изток през Балканите⁵¹. Континуитетът в стратегическо отношение е осъществен в началото на 20-те години, когато чрез последователно сключване на търговски договори с Унгария, Югославия, Гърция и България е потвърден интереса на Югоизток⁵². Бързо е възстановена външнотърговската мрежа, играеща определяща роля в германската балканска политика в борбата срещу изгражданата от Франция съюз-

⁴⁹ A. Hillgruber. „Revisionismus“ – Kontinuität und Wandel in der Außenpolitik der Weimerer Republik. – In: Historische Zeitschrift, 1983, 3, S. 599

⁵⁰ Още преди войната в Германия е широко разпространено схващането за съдбовното противопоставяне между германските дух и култура и определяния а priori като враждебен чуждестранен начин на живот. Сблъсъкът на национално-консервативни и модернистични идеи е един от главните през двайсетте години в германското общество, което в мнозинството си приема западното влияние като „разлагащ модел“ и остава чуждо на парламентарно-демократичната му система, определяна като „несъвместима с германската същност“ – J. Elvert. Der Balkan und das Reich..., S. 136, 148ff. Тези антизападни настроения подклаждат ревизионизма в обществото, бунтуващо се срещу несправедливостта на Версайския мир. Жаждата за реванш има своите причини и другаде: в колективното съзнание на германците загубата във войната остава загадка, тъй като положението по фронтовете през 1918 г. не отговаря на последвалата тотална катастрофа. Мигът за непобедената германска армия има широко разпространение – на 10 декември 1918 г. социалдемократът и бъдещ райхспрезидент Фридрих Еберт заявява в своето обръщение към войниците: „Никои враг не успя да ви надвие“. Надеждите за справедлив мир са излъгани, а т. 231 от мирния договор, определяща Германия като виновник за войната, напълно отравя атмосферата. В едно свое изказване през 1925 г. Шреземан отбелязва обществените настроения: „Германската политика е между Сцила и Харибда, между необходимостта от разбирателство с победителите и справедливия вик на народната душа срещу това, на което е подложено германството“ – A. Hillgruber. „Revisionismus“ ..., S. 602 – 603.

⁵¹ К. Пенчиков. Ваймарска Германия и Балканите. – В: Великите сили и Балканите в ново и най-ново време. С., 1985, с. 200

⁵² За тези договори вж. К. Пенчиков. Германия и Югоизточна Европа 1919-1933. С., 1993

на система. На практика възможностите на Германия за въздействие в района се подобряват. Наистина усилията на Париж да създаде по същество антигермански коалиции водят до образуването на Малката Антанта между Румъния, Югославия и Чехословакия, както и до сключването на двустранни договори с тези държави и с Полша. Стопанският обмен с германците се оказва значително по-ефикасно средство и в началото на трийсетте години повечето държави в региона се раздвояват между икономическите си контакти с Берлин и политическите връзки с Париж. Германските позиции се засилват значително през времето на Световната икономическа криза, когато след затварянето на западните страни за балканската селскостопанска продукция тя е приета от пазарите на Райха. Създават се благоприятни условия за развитието на активни търговски връзки със страните в района, които са принудени да пренасочат износа си⁵³.

Големите потребителски възможности на германския пазар карат още през двайсетте години стратегите на Вилхелмшрасе да настояват за активната му употреба в стремежите за възвръщане на влияние и за реализация на политическите цели⁵⁴. Едновременно с това се предприемат и дипломатически стъпки – през 1930 г. на поста държавен секретар във Външното министерство застава Бернхард фон Бюло, който извършва промяната във външнополитическата линия. Пред германските дипломати той заявява: „Възможностите на Германия са само на Изток и Югоизток“⁵⁵. Първата крачка е възобновяването на усилията за митнически съюз с Австрия, който да интегрира впоследствие цяла Източна Европа и Балканите, да привлече Балтийските държави и освен това да принуди стопански обсадената по този начин Полша към териториални отстъпки. С активни действия Франция осуетява този опит, германският външен министър Куртиус си отива заедно със своя план. Подобна участ имат още френският план на Тардио за митнически преференции в Източна Европа и германо-италианската митническа уния от април 1932 г.⁵⁶

По-резултатни се оказват вътрешните инициативи. През 1931 г. настъпват промени в Средноевропейския стопански съвет (МВТ)

⁵³ H.-J. Schröder. Deutsche Südosteuropapolitik 1929 – 1936 : Zur Kontinuität deutscher Außenpolitik in der Weltwirtschaftskrise. – In: Geschichte und Gesellschaft, 2, 1976, S. 5 – 32

⁵⁴ R. Schönfeld. Deutsch-südosteuropäische Wirtschaftsbeziehungen in der Zwischenkriegszeit: Der Mitteleuropäische Wirtschaftstag. – In: Südosteuropa Mitteilungen, 1988, Heft 1, S. 129 – 131

⁵⁵ H.-P. Höpfner. Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik. Frankfurt/M – Berlin, 1983, S. 123

⁵⁶ J. Elvert. Der Balkan und..., S. 154 – 156

– организация за подпомагане на икономическите връзки с чужбина. За председател е избран шефът на берлинския отдел на концерн „Круп“ Тило фон Вилмовски, а търговски директор става Макс Хан. Само за няколко години организацията се превръща в силен представител на германската икономика на Балканите, за което спомагат и добрите контакти на Хан във външното и военното министерство. Задачата на тази търговско-стопанска камара е да проучва потенциала на балканските страни с оглед увеличаването на двустранната търговия с Райха и да работи за интересите на участващите в нея германски фирми⁵⁷.

Ролята на подобни организации не е само стопанска, но и политическа. В случая с МВТ това е видно от един документ от есента на 1932 г. – „Меморандум за Югоизточна Европа“. В него се предлага Германия и Италия да си разделят зоните на влияние на Балканите, като Югославия, Румъния, България и Гърция образуват италианска зона, срещу което Рим е призван да преустанови съпротивата си срещу германо-австрийския митнически съюз и да се задоволи с ролята на наблюдател при евентуални германски действия спрямо Полша и Чехословакия. Също така е прието да се насърчава хърватското движение за независимост на Анте Павелич, да се свие Румъния до довоенните си граници, а България да се разшири в Македония⁵⁸. Този меморандум няма практическа стойност и последици, но е един ориентир, показващ радикализирането на външнополитическите и стопански течения. В германските правителствени кръгове също се подготвят за промяна на наложеното след Първата световна война статукво. В края на 1930 г. канцлерът Брюнинг заявява пред стоящия все още в опозиция Адолф Хитлер, че до две години Версайския мир трябва да бъде елиминиран „точка по точка“⁵⁹. Тази линия се поддържа както от преходното правителство на Фон Папен, така и впоследствие от Хитлер, който демонстрира властови континуитет. Приемствеността на политиката е ясно изразена, но националсоциалистите търсят нови пътища за постигане на същите цели⁶⁰.

След правителствената промяна от 1933 г. Югоизточна Европа присъства все по-често във външнополитическата линия на новопрокла-

⁵⁷ R. Schönfeld. *Deutsch-südosteuropäische...*, S. 131 – 132

⁵⁸ J. Elvert. *Der Balkan und...*, S. 157

⁵⁹ A. Hillgruber. „Revisionismus“..., S. 615

⁶⁰ A. Hillgruber. *Kontinuität und Diskontinuität in der deutschen Außenpolitik von Bismarck bis Hitler*. Düsseldorf, 1969, S. 23

мириания Трети райх. Първите основни задачи на германската дипломация в региона са от една страна създаването на силни икономически връзки, а от друга – разбиването на френската система от взаимно-обвързани държави, представляваща главна пречка пред всякакви форми на германско присъствие. Разработват се различни концепции с еднаква основна идея. Тя е добре обобщена от оглавяващия отдела „Изток-Югоизток“ във Външнополитическата служба на националсоциалистическата партия Георг Дуквиц, който определя Балканите като пространство, в което трябва да се осъществи стабилно стопанско проникване, предхождащо неговото политическо овладяване. На практика това не е нищо по-различно от вижданията в предишните години, а държавният секретар на външното министерство Бернхард фон Бюло направо заявява, че трагичното стопанско положение ще направи някои от балканските страни значително по-отстъпчиви в политическата сфера⁶¹. Сериозен интерес към тях проявяват и военните, като различни служби на Райхсвера съставят документи за региона в очакване на настъпване на политическа промяна. В тези разработки се изхожда от мнението, че постепенно Балканите ще се освободят от опеката на Западните сили, която приемат като тежест, особено във финансовата и военната сфера. Германското военно разузнаване – Абвера, предполага че когато веднъж това се осъществи, главен съперник на Германия в региона ще бъде не вече Франция, а Италия⁶². Но докато подобни политически тези все още са по-скоро в сферата на анализа и теорията, в началото на трийсетте години икономическите промени вече настъпват.

Важна роля в затвърждаването на германските стопански позиции на Балканите изиграва Новият план, който постига успехи. Въз основа на вече заварените и на сключените нови клирингови договори се осъществява обвързване на икономиките на България, Югославия и Румъния с Германия, която прави първия си голям удар с гарантираното изкупуване на техните зърнени излишъци⁶³. Активизирането на стопанските връзки върви с бързи темпове и общата сума на германския износ за Балканите нараства от 152,5 милиона райхсмарки през 1933 г., до 371,3 милиона през 1936 г.⁶⁴

⁶¹ J. Elvert. Der Balkan und..., S. 158; H. Sundhaussen. Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im NS-Großraum 1941 – 1945. Das Scheitern einer Ausbeutungsstrategie. Stuttgart, 1983, S. 22

⁶² A. Kube. Hermann Göring im Dritten Reich. München, 1986, S. 80 – 81

⁶³ W. Treue. Das Dritte Reich und die Westmächte auf dem Balkan – In: Vierteljahreshäfte für Zeitgeschichte. 1953, Heft 1, S. 49 – 50

⁶⁴ В обобщаването на данните са включени още Турция и Гърция – В. Кацаркова. За англо-германската търговска политика спрямо Балканите през трийсетте години на XX в. – В: Про-

Процесът е улеснен и от съществуващите обективни геополитически дадености в Средна и Източна Европа, където възникналите след Първата световна война нови държави изпитват трудности от появата на граници, митници и мита, от отделянето на фабрики от суровини, на стопанства от пазари. Въпреки че английски и френски банки също се насочват натам, като естествен партньор се налага Германия – както поради географската си близост и наличието на железопътни линии към източноевропейските държави, така и заради способността да разменя земеделска срещу индустриална продукция. Германските проблеми с валутата съвпадат с тези на балканските страни и затова бартерът се установява като взаимноизгоден модел на търговия⁶⁵.

За разлика от стопанските контакти, до 1936 г. в политическо отношение връзките остават по-слаби, а и в Берлин се въздържат от зрелищни дипломатически действия. Създаването на Балканския пакт между Югославия, Румъния, Турция и Гърция през февруари 1934 г. затруднява донякъде стремежите на германските ръководни кръгове. Политиката на Райха се базира на взаимно разбирателство с отделните държави, което е трудна задача с оглед на нестабилността в отношенията между тях. Германският историк Андреас Хилгрубер обобщава четирите възможности, пред които се изправят германските стратегии. Първо: използването на Балканите само като суровинна база и транспортен възел, както и като плацдарм за военна дислокация. Този подход се базира само на икономическия интерес и е свързан с ненамеса в усложнената политическа ситуация на Балканите. Второ: преориентиране на външната политика към победителките Румъния и Югославия с оглед на важните доставки (нефт, различни руди), чието значение нараства след френско-съветския договор от май 1935 г.

Тази възможност изисква изглаждане или поне намаляване на противоречията между Югославия и Италия. С Румъния също е трудно – заплахите на румънския външен министър Титулеску за възможно сближаване с Москва представляват сериозен фактор и се налага Букурещ да бъде отклонен от тези намерения. Но ползите от този подход биха били добри – така би се нанесъл и тежък удар по Малката

блеми на стопанската история. С., 2000, 185 – 186. Ако през 1933 г. делът на Райха във вноса на страните от региона е 18,44%, то три години по-късно той вече е 33,77%, а износът нараства за същия период от 15,35% до 29,62% – Н. Sundhaussen. Südosteuropa in der nationalsozialistischen Kriegswirtschaft am Beispiel des „Unabhängigen Staates Kroatien“. – In: Südost-Forschungen. Bd. 32 (1973). S. 236

⁶⁵ П. Кенеди. Възход и падение на Великите сили. Икономически промени и военни конфликти XV – XX век. Т.1. С., 1997, с. 323

Антанта, а Чехословакия би била изолирана. Третата възможност предлага съюз с „братята по оръжие“ от предишната война – България и Унгария, без да се навреди на отношенията с другите държави. Последната точка акцентува върху подсилването на всяка една избрана политика чрез активно използване на германските малцинства там, където е възможно⁶⁶.

Тези трудносъвместими варианти създават сериозни пречки пред германската политика на Югоизток. Основната цел на държавите от Балканския пакт е запазване на съществуващото териториално статукво, което за Унгария и България е напълно неприемливо. Поради тази причина през годините на своето вътрешно и международно утвърждаване правителството в Берлин предпочита да развива икономическите си връзки с всички балкански страни, но да се държи настрана от сложните териториални проблеми. Пред намеса в тях, която неминуемо би довела до изостряне на отношенията, Германия избира много по-благоприятната и дългосрочна линия на стопанско и културно общуване, което рано или късно води до постигане на по-значимо политическо присъствие в региона. Разглеждан от някои изследователи като германска „неформална империя“⁶⁷, Балканският полуостров предлага редица възможности, чието усвояване в рамките на бъдещото „голямо пространство“ изисква търпение и постепенно разширяване на присъствието.

⁶⁶ A. Hillgruber. Deutsche Aussenpolitik im Donaunraum 1930 bis 1939. – In: A. Hillgruber. Die Zerstörung Europas. Beiträge zur Weltkriegsepoche 1914 bis 1945. Frankfurt am Main, 1988, S. 139

⁶⁷ H.-J. Schröder. Südosteuropa als „Informal Empire“ Deutschlands 1933 – 1939. Das Beispiel Jugoslawien. – In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. 1975, Heft 1, S. 70 – 96; W.S.Grenzebach. Germany's Informal Empire in East-Central Europe. Stuttgart, 1988

ПЪРВА ГЛАВА

Ново начало (януари 1933 – май 1936 г.)

1. Двустранните отношения (януари 1933 – април 1934 г.)

Взаимни проучвания

Докато германските националсоциалисти правят първите си властови стъпки, в България правителството на Народния блок продължава своите усилия за ограничаване въздействието на Световната икономическа криза. При осъществяването на тази задача, коалицията между земеделци и демократи, дошла през 1931 г. на власт в името на възстановяването на конституционното управление⁶⁸, прибегва до различни методи за укрепване на държавата. В помощ на аграрните производители е продължена политиката на кабинета на Андрей Ляпчев за единно ръководство на селското стопанство. Чрез Дирекцията за закупуване и износ на зърнени храни, в местното самоуправление се извършва централизация, подчиняваща в по-силна от досегашната степен локалната администрация на държавната, а Законът за защита на държавата продължава да бъде прилаган в условията на „корабата демокрация“ спрямо комунистите и другите леви сили. Тези действия обаче остават в парламентарната рамка и не са в противовес на конституционния демократичен ред на страната. В международен план това едва ли може да спечели симпатии или някакви дивиденди – България остава изолирана от демократичните западни държави, обкръжена от балканските си съседи, без поддръжници в лагера на победителите от Първата световна война и без армия. В тази кошмарна действителност единствена възможност за някаква промяна на

⁶⁸ В. Василев. За политическата обстановка непосредствено след парламентарните избори от 21 юни 1931 г. – В: Известия на института по история на БАН, 1967, т. 19, с. 46

статуквото идва от Германия, където от началото на трийсетте години правителствата систематично рушат версайската система, поставяйки остро исканията за отмяна на репарациите и налагане на равноправие във въоръженията⁶⁹. В Берлин са наясно, че тяхната активност предизвиква съпричастност в България, а шефът на дипломатическата централа Константин фон Нойрат умело подсилва настроенията с декларации, че „...германците ще направим пробиба, а от него ще се възползувате и вие“⁷⁰.

Но при управлението на блокарите, не само политическите и ре-визионистични мотиви карат крайно предпазливата българска политика да таи надежди спрямо бившия съюзник. На преден план излиза сериозното германско икономическо присъствие, което през годините на кризата затвърждава стабилните си позиции. През 1931 г. 29,5% от българския износ потегля към Германия, откъдето идва 23,3% от вноса. Година по-късно, въпреки спагането на износа на 26% и на вноса на 25,9%, Райхът остава убедително на първото място във външната търговия на страната⁷¹. Въпреки че като левова равностойност приходите са намалели в резултат на кризисните явления и предприеманите срещу тях мерки, в абсолютни стойности стабилната линия от предходното десетилетие остава непроменена.

При тежкото финансово положение, при стагнацията на международните пазари и в стремежа си да гарантира и през следващите години пласмента на продукцията наскреж кризата и да задържи нивата на вноса, българското правителство проявява желание за сключване на търговски договор на широка основа именно с Германия. За ориентацията към нея допринасят и общите валутни затруднения, които подтикват към разменна търговия. Въпреки някои начални съмнения от германска страна, при претегляне на възможностите, изгодите от подобен договор за Берлин надделяват над потенциалните рискове. Както през 1906 г., така и през лятото на 1932 г. германците първи измежду големите страни показват интерес за трайно регулиране на икономическите отношения с България. Подписаният на 24 юни договор за търговия и корабоплаване е изграден на базата на клиринговата система и образуването на стокови контингенти при твърдо фиксиран курс на лева спрямо райхсмарката, която е оценена значително

⁶⁹. Г. Марков. Българо-германските отношения 1931 – 1939. С., 1984, 23 – 24

⁷⁰. Централен държавен архив (ЦДА), ф. 176к, оп. 6, а.е. 2071, л. 167

⁷¹. Л. Беров. Външната търговия между България и Германия между двете световни войни (1919 – 1939 г.) – В: Българско-германски отношения и връзки (БГОВ). Т. 1. С., 1972, с. 299

по-скъпо, отколкото е реалната ѝ стойност на борсата в Цюрих – тридесет и три лева за една райхсмарка⁷².

Въпреки различните гледни точки, най-вече по отношение на митата, които ще пораждаят спорове и през следващите години, преговорите протичат сравнително гладко. Няколко месеца по-късно, през февруари 1933 г., текстът е приет без дебати и в Народното събрание, а пред българската общественост бившият министър на строежите проф. Данаилов пропагандно подчертава, че липсата на традиционните дълги пререкания се дължи на двустранното приятелство⁷³. Новият договор създава рамката, която регулира външната търговия между двете страни до края на трийсетте години на века и установява твърд ред, в който взаимният търговски интерес на двете държави дава силен тласък на икономическите контакти.

За основа на двустранната търговия е утвърдена клиринговата система, според която получените от български износ за Германия суми могат да се използват само за внос от същата страна⁷⁴. С нарастването на износните квоти, постепенно българската продукция започва да се профилира по начин, който да отговаря на нуждите на огромния германски пазар. Поставено е началото на един активен процес, обхващащ различни социални слоеве – селяните засяват по германска поръчка, индустриалците усвояват напредналите германски технологии, студентите се ориентират още по-силно към следване в Райха, а интелигенцията коментира все по-оживено политическите процеси в Берлин⁷⁵.

Активизирането в българо-германските отношения по линия на ревизионистични очаквания и стопански връзки съвпада с похода на националсоциалистите към властта, наблюдаван с интерес в София. В

⁷² Държавен вестник (ДВ), бр. 259, 17.2.1933. По-късно през 1933 г., за да се даде възможност с част от парите по клиринга България да закупува девизни стоки от други страни, към Изравнителната каса в Берлин е открита „свободна сметка“, в която германците изплащат стойността на договорена част от българския износ във валута – вж. Л. Беров. Външната търговия..., 306 – 309; Л. Живкова. Към въпроса за икономическата експанзия на Германия в България 1933 – 1939. – В: БГОВ. Т.1, 379 – 381

⁷³ Демократически сговор, 6.2.1933; ЦДА, ф. 3к, оп.1, а.е. 1418, л. 50 и сл. От германска страна договорът е ратифициран едва в края на 1933 г. Reichsgesetzblatt (RGB), Teil II, Nr. 62, 30.12.1933) след като е постигнато споразумение за освобождаване от мито на внасяните в Райха зеленчукови семена за разсад. Допълнителната спогодба по този спорен въпрос е подписана на 24.11.1933 г. – ДВ, бр. 238, 23.1.1934 г.

⁷⁴ Съответната спогодба между централните банки е подписана през август 1932 г. За преобладащите я сондажи и условията по нея вж. М. Иванов. Политическите игри с външния дълг 1929 – 1934. С., 2001, 212 – 214

⁷⁵ Г. Марков. Българско-германски дипломатически отношения (1919 – 1944). – В: БГОВ. Т. 3. С. 1981, 229 – 230

Двореца, в Народното събрание и в министерствата на докладите от българските пратеници и дипломати в Райха се отделя подобаващо внимание. На сбирките из столичните клубове, на срещите на различни дружества, даже и в кафенетата по „Царя“ новините от вестниците, отразяващи подробно промените в Германия, често присъстват в разговорите, а в периодичния печат се разискват особеностите на националсоциализма⁷⁶. Информацията от първа ръка идва, разбира се, от легацията в Берлин. Тук въпросът, който вълнува обществото, е сполучливо формулиран от пълномощния министър Светослав Поменов⁷⁷: „...кой е Хитлер – лудият демагог или горещият патриот, който ще въздигне Германия“⁷⁸. И докато дипломатът е предпазлив в оценките си, то военният аташе полковник Първан Драганов направо препоръчва германския пример като модел за подражание с неговата „безкръвна революция“, победила „не на барикадите, а на урните“⁷⁹.

Подобни призови имат все още слаб отзвук в българската гържавна система, опираща се на класическия либерално-демократичен ред, но част от правителствените действия в Берлин със сигурност събуждат нечий директен интерес. Така например, на вечеря при италианския посланик, канцлерът Хитлер споделя с Поменов плановете си за реорганизация на конституционната система. С гласуването на закон за широки пълномощия правителството иска да придобие право да изменя конституцията и да „законодателства“ за период от четири години, тоест за целия си мандат. По този начин се постига една от главните цели – отслабване на парламентарната власт и постепенното ѝ елиминиране. Хитлер открито заявява, че след първата парламентарна сесия, свикването на парламента няма да е необходимо⁸⁰.

⁷⁶. Честа трибуна за разискване особеностите на националсоциализма е излизащото от 1932 г. списание „Нова мисъл“. Вж. напр. Л. Сечанов. Хитлер и Хитлеризма. – В: Нова мисъл, 1932, кн. 5 – 6, 288 – 295; Хр. Статев. Идеиният път на Хитлер. – Пак там, 1933, кн. 2, 69 – 80. Статев формулира три основни постижения: изграждане на вътрешно единство на народа в името на национализма; запазване на държавата като регулатор на обществените борби; закрепване на духовните и материални устои чрез морална и обществена дисциплина.

⁷⁷. Светослав Поменов е дипломат от кариерата, завършва право във Франция, от 1906 г. за няколко месеца е в българската легация в Берлин. През войната заема офицерска длъжност, личен адютант на генерал Сава Савов (1918). Секретар на българската делегация в Ньой, след това заема дипломатически постове в Берн, Берлин и Букурещ. От август 1931 г. е пълномощен министър в Берлин. Сред германските кръгове минава за техен приятел – ЦДА, КМФ 06, инв.№ 589/1, л. 175 – 176

⁷⁸. ЦДА, ф.176к, оп. 6, а.е. 2304, л. 17

⁷⁹. И. Димитров. Българската демократична общественост, фашизмът и войната 1934 – 1939. С., 2000 (Второ издание), бел. 17, с. 20

⁸⁰. ЦДА, ф.176к, оп. 6, а.е. 2304, л. 46 – 47

В края на март тези законодателни промени са вече факт, след като Райхстагът гласува собственото си изолiranje и превръща кабинета в „законен диктатор“. В речта си по този повод Хитлер прокламира централизирането на държавата, чрез ограничаване правата на отделните области, от чието традиционно за германската система самоуправление остават само културната и стопанска автономия. Година по-късно част от тези мерки ще са актуални и в София.

Промяната в държавното устройство на Третия райх е шумно пропагандирана в чужбина, достига и до широката публика в България. През юли 1933 г. райхсминистърът на народното просвещение и пропагандата г-р Йозеф Гьобелс декларира в интервю пред П. Кьосеиванов, че в Германия ще съществува единствено нацистката партия и никаква друг политически живот. „Клеветническата кампания“ на предишните правителства срещу националсоциалистите според него е тази, която кара света да посреща хладно промените. При всяка революция се „излиза от реалитет“, но светът досега не е преживял по-мирна революция от германската⁸¹. Действията потвърждават думите на министъра. Партиите отпадат една след друга от обществено-политическата сцена – след като на левите организации е нанесен бърз удар, постепенно идва ред и на коалиционните партньори от „Стоманения шлем“, „Дойчнационалите“ и католическия „Центрум“, представляван от Фон Папен и балансиращ с отношението на Ватикана. Единствено армията с все още неясното си поведение остава, според формулировката на Поменов, някаква надежда в опозицията⁸².

В ситуацията на международна гистанцираност спрямо Райха, в посоченото интервю Гьобелс не пропуска да изкаже задоволство от приятелското отношение на България, останала една от малкото страни, опитващи се да разпознаят и разберат истинското положение и с това си поведение печели „искрената симпатия“ на правителството в Берлин. За това, според авангардиста на пропагандата, допринася и обстоятелството, че много българи имат лични впечатления от страната и хилядите бивши и настоящи студенти биха вдигнали гласа си срещу клеветите. Германският пълномощен министър в София г-р Ойген Рюмелин подкрепя това становище и допълва, че интервюто ще затвърди схващането сред определящите българската политика кръгове, че е в интерес на страната да развива отношенията си с

⁸¹. Знаме, 4.7.1933; също Der Angriff, 6.7.1933

⁸². ЦДА, ф.176к, оп. 6, а.е. 2304, л. 124

Германия, а да не се подлъзва по „хулите“ на едно незначително малцинство. Като цяло, докладва дипломатът, изявата на Гьобелс предизвиква голямо внимание, а пресата коментира подробно „топлите и умни думи за България“, които страната е чакала от дълго време от чужд държавник. Правителствените среди наистина са доволни и дори го демонстрират – за международното разпространение на интервюто се погрижва шефът по печата Попов, който пуска материала в излизащия на френски език правителствен вестник „Ла Бюлгар“⁸³.

„Германският народ има достатъчна културна сила, за да се наложи в света“, завършва уверено Гьобелс. В Берлин обаче са наясно, че съществуват госта противници на това „налагане“, с които трябва да се борят за присъствие. За да конкретизират общите линии в тази насока, през април 1933 г. от Вилхелмщрасе⁸⁴ разпращат го представителствата си в чужбина специален въпросник, чрез който трябва да се установи кой стои зад антигерманската пропаганда в съответната страна. Преса, филми, радио, неформални сбирки – съставите на легациите трябва да обхванат колкото се може по-пълно ставащото в обществото. Инструкцията, която пристига и в легацията в София, изисква още да се опише победението на местната преса, с допълнение кой финансира прогерманските издания, как се държи френската пропаганда и на кои лостове и хора разчита. Новата власт в Берлин държи да знае и какви мерки се вземат срещу това, както и на кои организации и лица може да се разчита в този процес⁸⁵.

От легацията в София изготвят по въпросника подробен доклад, показващ повече от благоприятно обществено отношение към Райха и наличието на добри предпоставки за засилване на германското присъствие. За разлика от Румъния, където антигерманската пропаганда е много силна, дори от страна на правителствената преса, в България според легацията не се забелязва противогерманска тенденция от страна на политическите, стопанските и културните кръгове. Изключение от това общо състояние идва главно от страна на леви и еврейски кръгове. Вестници като „Народ“, „Пладне“ и „Победа“, „не-

⁸³. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA), R 72479, 6.7.1933; Слово, 6.6.1933; La Bulgarie, 7.7.1933

⁸⁴. На улица „Вилхелмщрасе“ № 74 – 76 в Берлин се е намирала сградата на германското външно министерство. С течение на времето дипломатическата централа става популярна и с това название. То е използвано и по-нататък в текста, както и германското название на институцията – Аусвертигес Амт.

⁸⁵. ЦДА, КМФ 06, инв.№ 755/1, л. 27 – 28